

Roerdompen van het IJperveld

Eerste tussenrapportage van een studie naar het gedrag van roerdompen met behulp van satellietzenders

J. van der Winden

Bureau Waardenburg bv
Adviseurs voor ecologie & milieu

Roerdompen van het IJperveld

Eerste tussenrapportage van een studie naar het gedrag van roerdompen met behulp van satellietzenders

J. van der Winden

Bureau Waardenburg bv

Adviseurs voor ecologie & milieu

Postbus 365, 4100 AJ Culemborg
Telefoon 0345 - 512710, Fax 0345 - 519849

e-mail wbb@buwa.nl website: www.buwa.nl

opdrachtgever: Landschap Noord-Holland

23 feb 2011
rapport nr. 11-015

Status uitgave: eindrapport
Rapport nr.: 11-015
Datum uitgave: 23 februari 2011
Titel: Roerdompen van het Ilperveld
Subtitel: Eerste tussenrapportage van een studie naar het gedrag van roerdompen met behulp van satellietzenders
Samensteller: drs. J. van der Winden

Aantal pagina's inclusief bijlagen: 021
Project nr.: 10-748
Projectleider: drs. Jan van der Winden
Naam en adres opdrachtgever: Niels Hogeweg, Landschap Noord-Holland
Postbus 257, 1900 AC Castricum
Referentie opdrachtgever: E-mail 1 december 2009
Akkoord voor uitgave: Adjunct-directeur Bureau Waardenburg bv
drs. S. Dirksen

Paraaf:

Bureau Waardenburg bv is niet aansprakelijk voor gevolgschade, alsmede voor schade welke voortvloeit uit toepassingen van de resultaten van werkzaamheden of andere gegevens verkregen van Bureau Waardenburg bv; opdrachtgever vrijwaart Bureau Waardenburg bv voor aanspraken van derden in verband met deze toepassing.

© Bureau Waardenburg bv / Landschap Noord-Holland

Dit rapport is vervaardigd op verzoek van opdrachtgever hierboven aangegeven en is zijn eigendom. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden d.m.v. druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder vooraf-gaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever hierboven aangegeven en Bureau Waardenburg bv, noch mag het zonder een dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

Het kwaliteitsmanagementsysteem van Bureau Waardenburg bv is door CERTIKED gecertificeerd overeenkomstig ISO 9001:2000.

Bureau Waardenburg bv
Adviseurs voor ecologie & milieu

Postbus 365, 4100 AJ Culemborg
Telefoon 0345 - 512710, Fax 0345 - 519849
e-mail wbb@buwa.nl website: www.buwa.nl

Voorwoord

Landschap Noord-Holland is in het IJperveld verantwoordelijk voor inrichting en beheer van leefgebied van de roerdomp. Vanwege het ontbreken van kennis over het gebruik van dit leefgebied heeft Landschap Noord-Holland contact gelegd met Bureau Waardenburg om gezamenlijk een onderzoek uit te voeren met behulp van zenders naar deze bijzondere vogelsoort. In 2010 is een succesvolle start gemaakt met dit project waar de eerste gegevens van beschikbaar kwamen. Omdat de gegevens ontoereikend zijn voor een degelijke analyse van het terreingebruik van roerdompen, is besloten de eerste resultaten in een samenvatten rapport weer te geven. Dit is voorliggend jaarrapport.

Het project werd mogelijk gemaakt door het initiatief van Landschap Noord-Holland. Niels Hogeweg wordt bedankt voor de motiverende inzet om dit project te realiseren. Nico Dekker kent het IJperveld en de lokale roerdompen als geen ander en was de basis voor het succesvol vangen van roerdompen in het gebied. Daarnaast worden bedankt Rene Vos, Naomi Stuiver, Johan Stuart, Martin Witteveld en Elly Kuiper.

Het project werd vanuit Bureau Waardenburg uitgevoerd door Jan van der Winden (projectleiding en veldwerk), Peter van Horsen (GIS en data-analyses), Mark Collier, Martin Poot (zendertechnieken) en Daniël Beuker (assistentie veldwerk). Sjoerd Dirksen las het rapport kritisch door.

Vogelbescherming Nederland wordt bedankt omdat ze het project op haar website heeft ondergebracht. Met name Bernd de Bruijn Ruud van Beusekom, Pien Eekhout en José van Doorn worden bedankt voor het realiseren van dit wezenlijke onderdeel van het project. Dit project is gerealiseerd dankzij een financiële bijdrage van de lezers van het blad van Landschap Noord-Holland, ACV en de Gravin van Bylandt Stichting.

Inhoud

Voorwoord	3
1 Inleiding en vraagstelling	7
2 Methode	9
3 Resultaten 2010	11
3.1 Vangen roerdompen en zenders	11
3.2 Gebiedsgebruik in het IJperveld	13
3.3 Overwintering	15
3.4 Publiciteit	15
4 Discussie, conclusies en aanbevelingen	17
5 Literatuur	19

1 Inleiding en vraagstelling

Roerdompen zijn in Nederland sterk in aantal afgenomen en de resterende populaties zijn gefragmenteerd en kwetsbaar. Mede om deze reden hebben diverse wetlands in het kader van Natura 2000 een beschermde status gekregen voor deze soort. Voor deze gebieden geldt de noodzaak tot behoud of zelfs herstel van populaties tot een niveau uit het (recente) verleden. Voor het N2000 gebied "Ilperveld, Varkensland, Oostzanerveld & Twiske" geldt bijvoorbeeld een behoudsopgave van 15 broedparen.

In het Ilperveld wordt al jaren gewerkt aan de verbetering van het leefgebied van de Roerdomp. Hoewel er veel duidelijk is over de vereisten van dit leefgebied in algemene zin (White *et al.* 2006), is er voor specifieke gebieden zoals het Ilperveld nog veel onduidelijk. De onduidelijkheden betreffen de ecologie, habitatgebruik en voedsel van de roerdomp gedurende het jaar. Er dient derhalve meer inzicht te komen in deze thema's om met voldoende onderbouwing maatregelen voor verbetering van het leefgebied te kunnen uitvoeren.

De volgende hoofdvragen worden onderzocht:

- Welke habitats gebruikt de roerdomp in het Ilperveld om te foerageren? Zijn er voorkeursbiotopen of specifieke eisen aan foerageergebieden? Is dit onderhevig aan seizoensfluctuatie?
- Wanneer is de vestigingsfase van de nesten van roerdompen hoe is hun gedrag in deze periode?
- Welke effecten van mogelijke verstoring of predatie zijn van invloed op vestiging, keuze foerageerlocaties en mogelijk verlaten van het gebied?
- Blijven de roerdompen het gehele jaar in het gebied of is er sprake van (gedeeltelijke) wegtrek?

Om bovenstaande vragen te beantwoorden is een studie gestart naar gedrag en verspreiding van individuele roerdompen. Door de verborgen leefwijze is een belangrijk deel van de vragen niet in te vullen door veldstudies waarbij roerdompen visueel gevolgd worden. Technieken waarbij vogels gezenderd worden zijn hierbij nodig. Om deze reden is in 2010 een start gemaakt met het zenderen van vier roerdompen in het Ilperveld. Er is voor satellietzenders gekozen omdat hiermee de vogels overal gevolgd kunnen worden, ook als ze het Ilperveld verlaten.

2 Methode

Voorafgaande aan het project zijn in de winter van 2009/2010 twee levende roerdompen in Vogelasiel de Wulp (Den Haag) opgemeten en zijn tuigjes voor zenders gepast. Aanvullend zijn verschillende dode vorstslachtoffers gemeten en gebruikt om tuigconstructies te testen. De tuigjes die gebruikt worden voor purperreigers (Van der Winden *et al.* 2011) -met een flexibele en elastische constructie- bleken ook voor roerdompen te voldoen.

Er is nog weinig ervaring met het vangen van roerdompen in Europa. Het was wenselijk om zowel mannetjes als wijfjes te vangen om informatie te krijgen over het terreingebruik van beide geslachten. Voorafgaande aan het project is contact opgenomen met roerdomponderzoekers in andere Europese landen om ervaringen te delen over vangen van deze vogels. Met name de Marcin Polak van de Maria Curie Skłodowska Universiteit van Lublin, Polen gaf bruikbare informatie.

Vervolgens is een start gemaakt met het vangen van mannetjes in het begin van het seizoen. Met behulp van inloopkooien en geluid konden in april twee mannetjes gevangen worden (tabel 2.1). Helaas vloog een van de twee al na 8 dagen (op 27 april) tegen de hoogspanningsleiding die aan de oostkant van het IJperveld door het Natura 2000 gebied loopt. De zender is verwijderd en bij een ander mannetje aangebracht. Vanaf mei is gezocht naar nesten van roerdompen. In juni werd het eerste bewoonde en goed bereikbare nest gevonden. Hier is het enige vrouwtje gezenderd. Daarna werden geen nesten met eieren meer gevonden.

Satellietzenders

Er bestaan twee typen zenders die contact maken met een satelliet en de locatie van de zender (dus vogel) doorgeven: klassieke PTT zenders die een globaal signaal doorgeven met een frequentie van 1 tot 12 keer per dag (afhankelijk van de passage van de ARGOS satelliet) met een nauwkeurigheid van 150 m tot 1000 m. In een tweede type is aan de PTT zender een GPS logger toegevoegd die instelbaar is en frequent zeer nauwkeurige signalen (tot 10 m nauwkeurig) kan doorgeven waar de zender zich bevindt. Het voordeel van het laatste type is de grote nauwkeurigheid en ontvangst van informatie over alle perioden van de dag en het jaar zonder dat waarnemers het veld in moeten. Voor de roerdompen zijn GPS-PTT zenders aangeschaft om voldoende detail te verkrijgen en om de vogels te kunnen volgen op eventuele trek naar overwinteringsgebieden.

Tabel 2.1. Informatie over roerdompen die in het Ilperveld gevangen en gezenderd werden in 2010.

ZenderID	Naam	Vangdatum	Geslacht	Opmerkingen
35110	Niels	17-04-2010	man	dood op 27 april, hoogspanningsleiding
35111	Rene	24-04-2010	man	zender na een maand gestopt
35110	Nico	01-05-2010	man	zender opnieuw gebruikt
35218	Elly	17-06-2010	vrouw	23 juni legsel gepredeerd

Figuur 2.1. Roerdomp Niels als slachtoffer van een hoogspanningsleiding in Varkensland dat onderdeel is van het Natura 2000 gebied Ilperveld, Varkensland, Oostzanerveld & Twiske. Foto 27 april 2010.

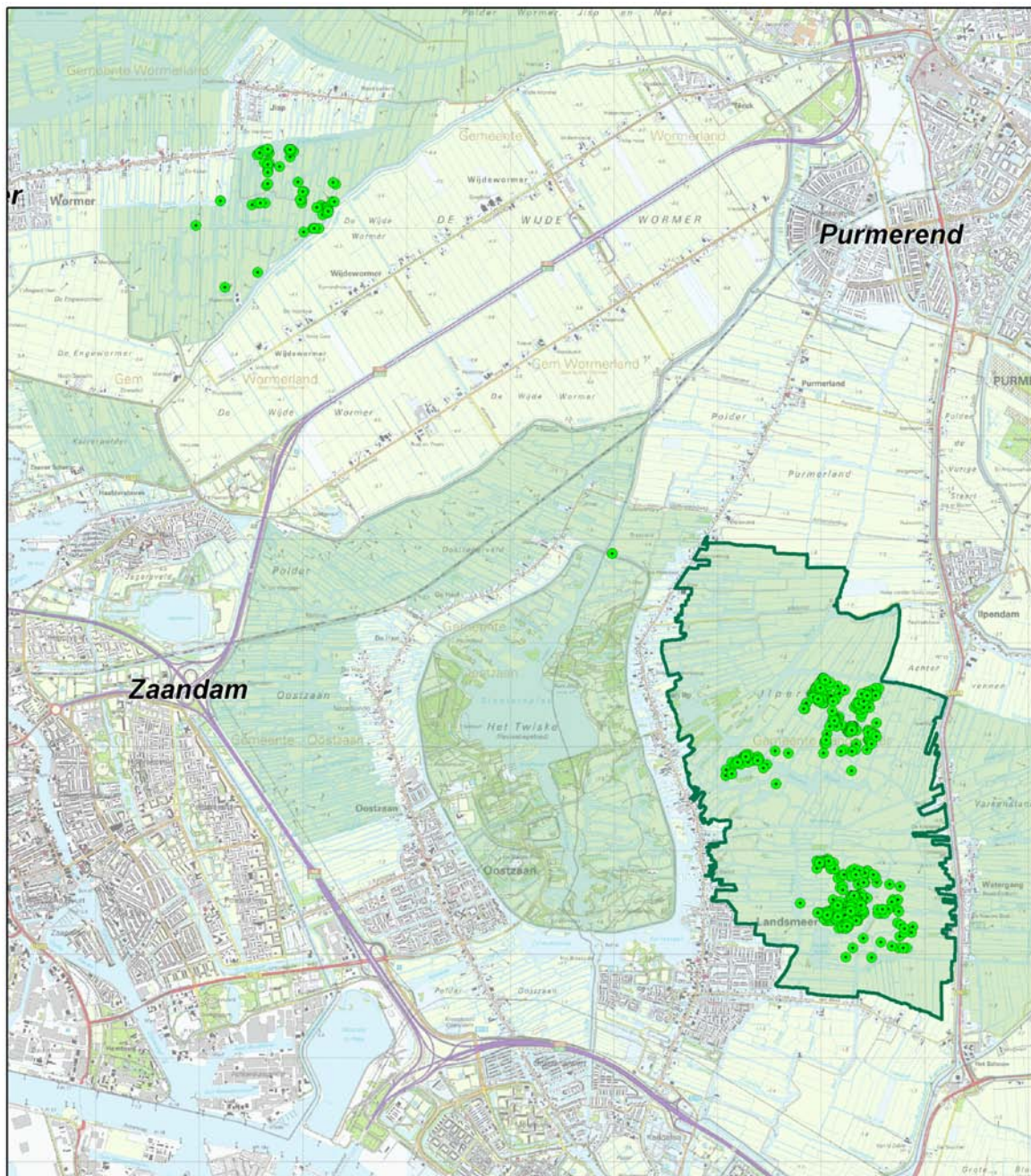
3 Resultaten 2010

3.1 Vangen roerdompen en zenders

Er is in Nederland beperkt ervaring met het vangen van roerdompen. Uit het buitenland is bekend dat dit zonder problemen kan, indien er zorgvuldig en voorzichtig gewerkt wordt. Het vangen van de drie mannetjes (figuur 3.1) roerdompen in het Ilperveld ging goed. Na de vangst gedroegen de vogels zich normaal. Uit de zendergegevens bleek dat ze, in de dagen na de vangst, in hun territorium bleven en van één vogel werd vastgesteld dat hij direct na de vangst al weer roepend aanwezig was op de vangplek. Enkele keren werden gezenderde roerdompen in het veld waargenomen. Deze lieten ook een normaal gedrag zien en de zenders zaten goed op de rug. Op 17 juni werd een vrouwtje roerdomp (Elly) op het nest gevangen met een inloopkooi. Na enkele dagen bleek de vogel vrij ver van het nest te zitten en na controle bleek het nest door een vos gepredeerd. De vogel verliet hierna vrij snel het Ilperveld (zie paragraaf 3.3). De ervaringen uit 2010 tonen aan dat het vangen en zenderen van roerdompen mogelijk is. Het risico op predatie van een legsel neemt waarschijnlijk wel toe, net zoals bij controles van weidevogelleghels. In vervolgjaren zullen extra maatregelen genomen worden om de predatiekans tot een minimum te beperken.

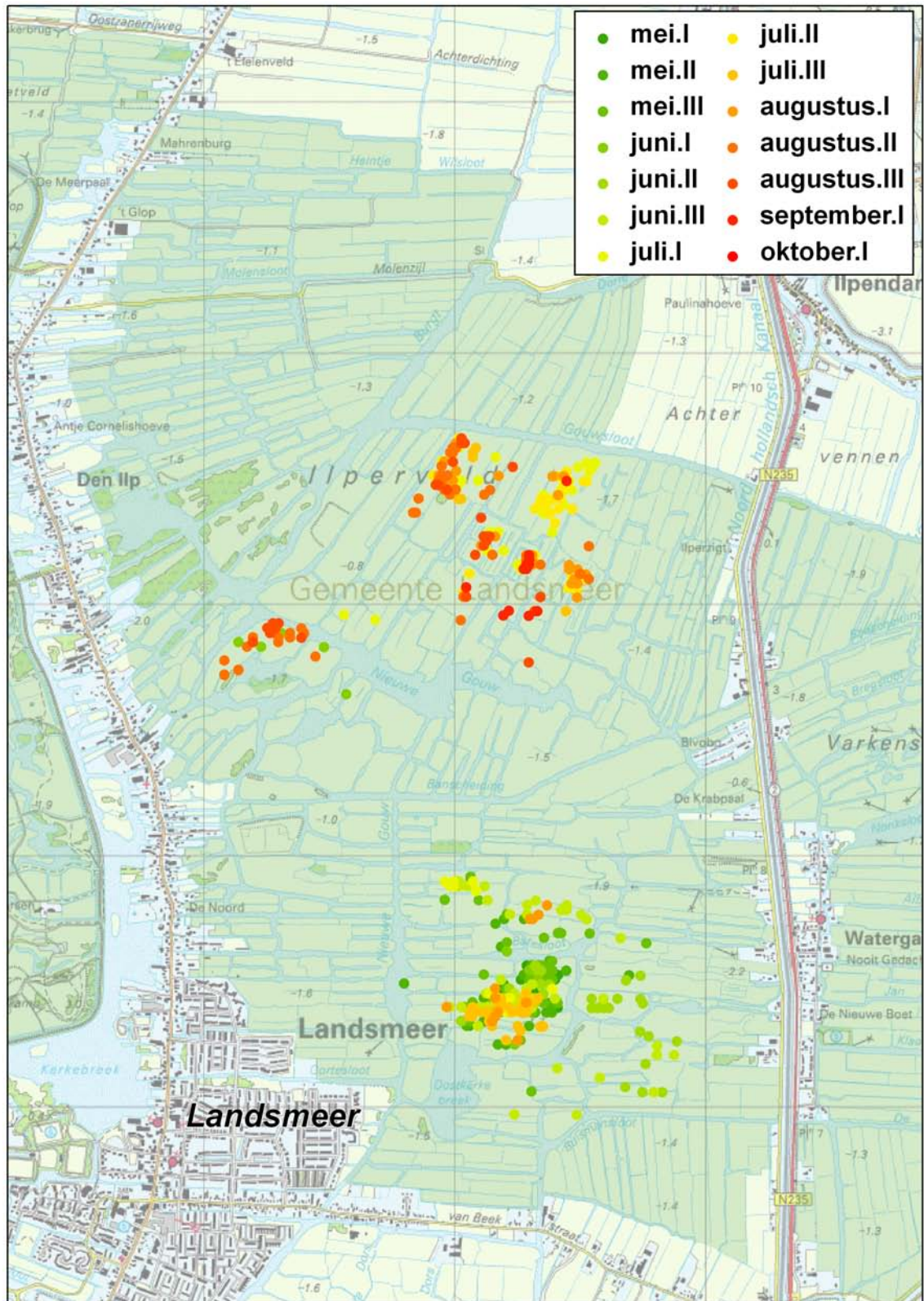
Figuur 3.1 Roerdomp Niels eerste Nederlandse roerdomp met satellietzender, Ilperveld, 17 april 2010, foto B. van den Boogaard.

Figuur 3.2. Regionaal gebiedsgebruik door roerdomp "Nico" in zomer en najaar van 2010. Groene stippen zijn peilingen van de satellietzender; lichtgroen gearceerd zijn Natura 2000 gebieden in Waterland.

3.2 Gebiedsgebruik in het Ilperveld

De gezenderde mannelijke roerdompen gebruikten verschillende delen van het Ilperveld. Twee mannetjes maakten af en toe voor korte of langere tijd uistapjes naar naburige vergelijkbare terreinen zoals het Twiske en het Womerveld (figuur 3.2). Dergelijke verplaatsingen waren tot op heden onbekend. Klaarblijkelijk kan het leefgebied van roerdompen veel groter zijn dan aangenomen. Binnen het Ilperveld bleek een verschuiving in te zien in het terreingebruik gedurende het seizoen (figuur 3.3). De studie betreft tot op heden slechts enkele mannetjes waarvan er twee (Niels en René) niet een heel seizoen gevolgd konden worden. Dus zowel over het habitatgebruik als de regionale verplaatsingen is tot op heden relatief weinig informatie verzameld. De data kunnen echter wel gebruikt worden voor analyse als er van meer roerdompen informatie verzameld is (hoofdstuk 4).

Figuur 3.3. Verplaatsingen van roerdomp "Nico" gedurende zomer en najaar 2010 binnen het Ilperveld.

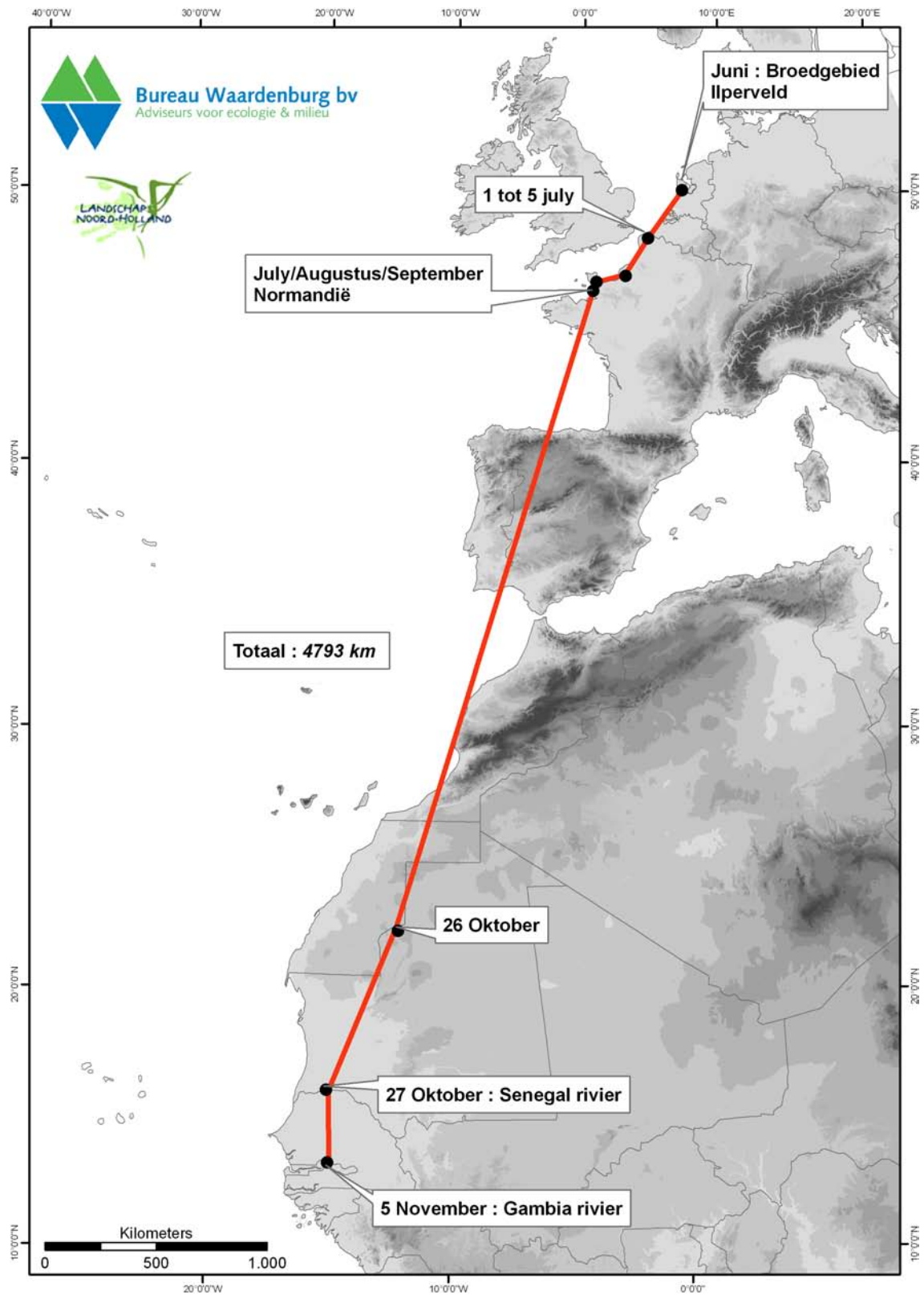
3.3 Overwintering

De overwinteringsgebieden van Nederlandse roerdompen zijn slecht bekend. In Nederland overwinteren veel roerdompen waarvan het zeker is dat een deel uit noordelijke en oostelijke landen komt (Bijlsma *et al.* 2001, Cramp 1977). In Nederland geringde roerdompen werden uit Frankrijk teruggemeld en zuidelijk tot in Algerije. Braaksma (1985) concludeert op basis van deze waarnemingen dat 75% van de Nederlandse vogels wegtrekt. Dit wordt in twijfel getrokken door Bijlsma *et al.* (2001) omdat na strenge winters de Nederlandse populatie altijd flink gedecimeerd is en het daarmee aannemelijk is dat ze in Nederland moeten overwinteren

Van twee gezenderde roerdompen uit het IJperveld is inmiddels de overwinteringslocatie bekend. Één mannetje vloog begin oktober naar Friesland in de omgeving van Oudega waar hij in januari 2011 weer gepeild werd. Veel spectaculairder was de trek van het wijfje (Elly), dat na het verlies van het legsel begin juli 2010 in een paar dagen naar Normandië (Frankrijk) vloog (figuur 3.4). Half oktober bezocht Niels Hogeweg dit gebied en stelde vast dat er zeer intensief gejaagd werd op watervogels. We vreesden het ergste tot op 26 oktober een signaal kwam uit de Sahara. Op 28 oktober zat de roerdomp langs de rivier de Senegal en op 5 november zat ze langs de rivier de Gambia waar ze tot in januari gepeild werd. Hoewel het bekend is dat er roerdompen in de Sahel in Afrika overwinteren (Zwarts *et al.* 2010) is de herkomst van deze vogels tot nu toe onbekend. Ook van Nederlandse vogels was het geheel onbekend dat ze zo ver kunnen migreren.

3.4 Publiciteit

Het roerdompproject heeft veel publiciteit gegenereerd. Een website ondergebracht bij Vogelbescherming Nederland (www.roerdomp.info) bevat veel informatie over roerdompen en via kaarten en weblogs kunnen de trekbewegingen van de roerdompen gevolgd worden door het grote publiek. Daarnaast is er aandacht geweest in kranten en op de radio voor de spectaculaire trek van Elly naar Afrika.

Figuur 3.4 Migratie van Roerdomp Elly naar Afrika met een lange tussenstop in Normandië.

4 Discussie, conclusies en aanbevelingen

Het roerdompproject heeft een zeer succesvolle start gemaakt. Ondanks enkele tegenslagen (sterfte, zenderuitval, legselverlies) is de opbrengst van drie gezenderde roerdompen al zeer groot. De informatie over trekbewegingen die duiden op trek naar andere Nederlandse gebieden en naar Afrika is geheel nieuw. Dit is relevant omdat daarmee de eerste informatie beschikbaar komt over het (beperkte?) belang van het IJperveld voor Nederlandse roerdompen in de winter.

Ook van essentieel belang is de kennis dat mannetjes roerdompen grotere gebieden gebruiken dan uitsluitend hun roeplocatie. Meer informatie hierover is gewenst, met name over de locaties waar de mannetjes verbleven tijdens hun uitstapjes. Om deze reden is besloten om in 2011 een vervolg te geven aan het onderzoek en extra vogels te zenderen en meer informatie te verzamelen over habitatgebruik. Dit gebruik kan al in beeld gebracht worden met de reeds beschikbare informatie. Met terugwerkende kracht kunnen de locaties waar de roerdompen in 2010 verbleven vergeleken worden met habitatgegevens. Concrete aanbevelingen voor 2011 zijn:

- enkele roerdompen extra zenderen met GPS zenders die meer informatie geven over habitatgebruik (met een hogere locatiefrequentie);
- aanvullend onderzoek uitvoeren naar habitatgebruik van gezenderde roerdompen. Hierbij kunnen ook de data van 2010 gebruikt worden;
- het volgen van reeds gezenderde roerdompen (Nico en Elly) in 2011

5 Literatuur

- Bijlsma R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij /KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Braaksma S. 1958. Aanvullende gegevens over de stand van de roerdomp, *Botaurus stellaris* L., als broedvogel in Nederland. *Ardea* 46: 158-166.
- Cramp S. & K.E.L. Simmons 1977. Handbook of the birds of Europe the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Volume I Ostrich to Ducks. Oxford University Press, Oxford, London, New York.
- White G, Purps J and Alsbury S (2006) The bittern in Europe: a guide to species and habitat management. The RSPB, Sandy.
- Van der Winden, M.J.M. Poot & P.W. van Horssen 2010. Nieuwe kennis voor de bescherming van de flyway van Nederlandse purperreigers. Evaluatie van de studie met satellietzenders naar foerageergebieden en pleisterplaatsen in Europa en Afrika (periode 2007-2009). Bureau Waardenburg rapport 10-058, Culemborg.
- Zwarts L., R. G. Bijlsma, J. van der Kamp & E. Wymenga 2009. Living on the edge. Wetlands and birds in a changing Sahel. KNNV uitgeverij, Zeist.

Bureau Waardenburg bv

Adviseurs voor ecologie & milieu

Postbus 365, 4100 AJ Culemborg

Telefoon 0345-512710, Fax 0345-519849

E-mail info@buwa.nl, www.buwa.nl